

El patrimoni cultural en situacions d'emergència: el cas de l'incendi del Gran Teatre del Liceu de Barcelona de l'any 1994

El següent article s'ha desenvolupat a partir de l'estudi del cas de l'incendi del Gran Teatre del Liceu de Barcelona l'any 1994, el qual va demostrar la manca de regulació en la protecció del patrimoni cultural en situacions d'emergència. S'han analitzat els mecanismes de protecció existents actualment a Catalunya i s'ha resolt fent una proposta legislativa específica. La recerca s'ha realitzat en el marc del treball final d'estudis i ha sigut possible gràcies a nombroses entrevistes a professionals de la protecció en emergències.

Cultural Heritage in Emergency Situations: Study of the Fire at the Gran Teatre del Liceu in Barcelona in 1994.

The following paper is based on the study of the fire at the Gran Teatre del Liceu in Barcelona in 1994, which demonstrated the need for regulations to protect cultural heritage in emergency situations. The current measures of protection in Catalonia were analysed and a recommendation made for specific legislation to be introduced. The research was carried out as part of the final year project and was made possible thanks to numerous interviews with specialists in measures of protection in emergency situations.

Laura Gausa Rom. Títol Superior en Conservació i Restauració de Béns Culturals en l'especialitat de Pintura per l'ESCRBCC. Becària en l'especialitat de pintura del Laboratori de Conservació-Restauració de l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona. Postgraduate Degree in Preservation and Restoration of Cultural Heritage specialising in Painting from the ESCRBCC. Fellow specialising in painting at the Preservation-Restoration Laboratory at the Barcelona City Council Office of Cultural Heritage. laura.gausa@gmail.com

Paraules clau: Emergència, patrimoni, Gran Teatre del Liceu, incendi, protecció, conservació.

Keywords: Emergency, heritage, Gran Teatre del Liceu, fire, protection, preservation.

Data de recepció: 13-12-2017 > **Data d'acceptació:** 19-12-2017 / **Date recieved:** 13-12-2017 > **Date accepted:** 19-12-2017.

INTRODUCCIÓ

*“Lo que a menudo se omite en los informes que detallan las pérdidas humanas y materiales es el hecho que las instituciones y los centros culturales se ven afectados y que se daña o se destruye un valioso patrimonio cultural”.*¹

Què en sabem, com a conservadors-restauradors, sobre l'estat actual del patrimoni cultural en situacions d'emergència? Existeix actualment una normativa relacionada amb la protecció dels béns culturals en situacions d'emergència?² Hi ha alguna manera d'evitar els seus efectes? El present article, centrat en apartats concrets del treball final d'estudis realitzat l'any passat, s'ha proposat com una breu introducció a totes aquestes qüestions.

La preocupació per la protecció del patrimoni, tant en situacions de desastre natural (d'origen meteorològic, climatològic o geològic) o en conflictes bèl·lics, ha impactat a través d'imatges molt dures a la consciència de la societat moderna. Al llarg dels anys, professionals del món de la cultura i dels serveis d'emergències s'han vist implicats en situacions que han posat en perill la integritat de patrimoni historicoartístic de gran valor i no ha estat fins fa relativament poc que la gestió d'aquestes

Vista interior del Liceu dies després de l'incendi del 31 de gener de 1994 (Fotografia: extreta de CASANOVES, J. *El miracle que no va arribar*. [En línia]. Núm. 48. Barcelona: Barcelona Metròpolis Mediterrània. <http://www.bcn.cat/publicacions/bmm/48/ct_h_casanovas.htm> [Consulta: 10 desembre 2017]).

crisis es considera prioritària. Cal considerar que una obra d'art desprotegida pot ser víctima d'accidents tan greus com incendis o desastres naturals, però també pot patir incidents ordinaris, com fuites d'aigua o problemes del sistema elèctric, que tenen conseqüències potser reversibles però igualment fatídiques per a qualsevol obra. L'estudi del cas del Liceu ha permès fer una recerca sobre la situació de la protecció dels béns culturals en el moment de l'incendi de l'any 1994 i en l'actualitat.

L'INCENDI DEL GRAN TEATRE DEL LICEU L'ANY 1994

HISTÒRIA

Un dels desastres més recordats de la ciutat de Barcelona es va produir el 31 de gener de l'any 1994. La història del Liceu comença l'any 1847 quan s'estableix a Barcelona el primer teatre d'òpera d'Espanya.³ La construcció de l'edifici recau sobre la direcció de l'arquitecte Miquel Garriga i Roca, però el teatre serà acabat per Josep Oriol Mestres i inaugurat el 4 d'abril de l'any 1847. L'any 1861 es declara un incendi que l'afectarà de manera singularment paral·lela a l'últim incendi de l'any 1994.⁴ La reconstrucció dura només un any i serà aquesta estructura la que es conservarà fins a l'any 1994. **1 - 4**

L'any 1980 es constitueix el Consorci del Gran Teatre del Liceu, amb participació de l'administració pública.⁵ Juntament amb la Societat de Propietaris, dirigirà la institució i subvencionarà els dèficits de l'activitat i del manteniment de l'edifici. La direcció demana aleshores una valoració de condicions per a la continuïtat del Liceu.⁶

¹ WHALEN P.T. "Prólogo". A: *Creación de un plan de emergencia. Guía para museos y otras instituciones culturales*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 1999, p. 6. ISBN 0-89236-747-4

² Una situació d'emergència en patrimoni cultural es pot considerar que és qualsevol fet imprevisit que pot afectar negativament la seguretat del mateix i que, previsible o no, és d'ocurrència incerta i sempre exigeix mesures immediates. Tota emergència pot convertir-se en desastre si no s'actua per a la salvaguarda dels béns culturals.

³ Entrevista a Lluís Permanyer, periodista i cronista de la ciutat de Barcelona (comunicació personal) 14/4/2017.

⁴ FUNDACIÓ GRAN TEATRE DEL LICEU. *Gran Teatre del Liceu*. Barcelona: Triangle Postals, 2002, p. 80. ISBN: 84-8478-088-0

⁵ En formen part la Generalitat de Catalunya, el Ministeri de Cultura, l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació de Barcelona.

⁶ Entrevista realitzada a Xavier Fabrè, arquitecte de

[1] Gravat de l'incendi de l'any 1861 (Fotografia: extreta de SAYAVERA, L. *La Barcelona Desconeguda*. [En línia]. Barcelona: El Punt Avui, 2015. <<http://www.elpuntavui.cat/article/2-societat/5-societat/844300-la-barcelona-desconeguda.html?tmpl=component&print=1&page=>> [Consulta: 7 desembre 2017]).

[2] Escenari de l'antic Liceu (Fotografia: extreta de CERVELLÓ, M.; NADAL, P. *El Gran Teatre...*, p. 37).

[3] Sala principal de l'antic Liceu (Fotografia: extreta de CERVELLÓ, M.; NADAL, P. *El Gran Teatre...*, p. 37).

[4] Sostre de l'antic Liceu. Al voltant d'un cupulí es trobaven pintures de Ramon Martí Alsina, Joan Vicens, Agustí Rigalt i Bartomeu Ribó (Fotografia: extreta de IN FERNEM LAND. *Liceu, 31 de gener de 1994*. [En línia]: WordPress, 2014. <<https://inferneland.blog/2014/01/31/liceu-31-de-gener-de-1994/>> [Consulta: 9 desembre 2017]).

l'estudi DTF i participant en la reconstrucció del Liceu (comunicació personal) 2/5/2017.

⁷ Apartat basat en: DE SOLÀ-MORALES, I.; DILMÉ, L.; FABRÉ, X. *L'arquitectura del Liceu. Barcelona's opera house*. Barcelona: Edicions UPC, 2000, p. 102-103. ISBN: 84-8301-444-0

⁸ *Ibid.*, p. 72-74.

⁹ Entrevista realitzada a Xavier Fabré (comunicació personal) 2/5/2017.

¹⁰ La sectorització per zones en cas d'incendi és l'acció de separar un espai d'una construcció d'altres espais mitjançant elements delimitadors resistents al foc, que permeten aïllar-lo del fum i el foc durant un espai de temps.

¹¹ Un teló de seguretat metàl·lic que aïlla l'escenari de la platea i de la sala principal en cas d'incendi, ja que el foc s'inicia normalment a l'escenari. Poden comptar amb ruixadors d'aigua que augmenten la capacitat d'extinció del foc.

- Condicions de seguretat de l'antic teatre

Comencen en aquest període una sèrie d'informes, encarregats per la comissió executiva del consorci a l'arquitecte Ignasi de Solà-Morales, sobre la conservació del teatre i les perspectives d'adaptació als estàndards d'un teatre d'òpera modern.⁷ L'any 1988 Ignasi de Solà-Morales i els seus associats Xavier Fabré i Lluís Dilmé inicien la redacció del que serà el "Projecte bàsic d'ampliació i reforma del teatre del Liceu". L'objectiu final del projecte acabava amb l'ampliació del teatre. La fase prèvia advocava per incrementar la seguretat i remarcar les mesures precises per a l'observació de la normativa vigent.⁸

Segons l'arquitecte Xavier Fabré,⁹ la frase d'introducció al document del projecte era similar a:

"És una greu irresponsabilitat institucional mantenir el teatre obert en aquestes condicions en les quals el risc és imminent." El nombre d'extintors eren insuficients, les mànegues d'aigua estaven en molt mal estat i hi havia una clara falta d'il·luminació d'emergència i de subministraments adequats. És remarcable també l'existència, sota l'escenari, d'una estació transformadora sobrecarregada i una sectorització¹⁰ antiincendis entre la sala i l'escenari insuficient, la qual comptava solament amb un teló contra incendis¹¹ poc eficaç que no tenia ruixadors. Joan Pedreny, cap de la Divisió de Protecció Civil i Prevenció dels Bombers de Barcelona, remarca l'acumulació de pols com a gran conductor que, en supòsits d'incendi, fa que la propagació sigui molt fàcil. Un membre ja inactiu del cos de bombers de Barcelona, qui no ha volgut identificar-se, recorda

que els serveis de prevenció d'incendis més immediats de l'antic teatre eren una brigada de vigilància de bombers que acudia cada dia de funció i que controlava la situació per si calia actuar immediatament. Aquest fet ha estat ratificat per diverses persones entrevistades en aquest treball¹² que han situat les dotacions especials de bombers a llocs estratègics, com sota l'escenari i dalt de la cúpula, sobre el fals sostre.

[5] Reguarda de Bombers de Barcelona al Gran Teatre del Liceu amb la soprano Renata Tebaldi, c. 1957 (Fotografia: extreta de PONS SANTOTOMAS, C. *Reten de Bombers de Barcelona al Gran Teatre del Liceu amb la soprano Renata Tebaldi*, c. 1957. [En línia]: *El nostre arxiu fotogràfic*, 2017. <<http://elnostrerxiufotografic.cat/catalaefotografic/catalunya/barcelona/barcelona-ciutat/ciutat-vella/gotic03/>> [Consulta: 10 desembre 2017]).

Carles Valero, cap del servei elèctric en el moment de l'incendi, explicava que part del personal del teatre comptava amb nocions bàsiques d'evacuació, fet insuficient que quedava palès en totes les inspeccions que es realitzaven a l'edifici. L'immoble es classificava amb un defecte de classe cinc, que significa la immediata reparació en un període de tres mesos o el tancament forçós del teatre. Cada any, no obstant això, es presentaven recursos al·legant que estava pendent d'una possible reforma i així, fins a l'any següent.¹³

L'any 1993 es va aprovar el projecte i el director d'aleshores, Josep Caminal, va presentar

el pla per etapes a l'administració per tal de fer pressió per tancar el teatre i reformar-lo. Aquest fet, però, no va arribar a succeir i mentre s'esperava una resolució es va produir la catàstrofe de l'incendi. Comptar amb tota la documentació del projecte va fer possible l'inici tan immediat del procés de reconstrucció després de la crema del teatre i és per això que aquesta rapidesa i les notícies infundades sobre l'ampliació del teatre van donar peu a molts rumors al voltant de l'incident.¹⁴

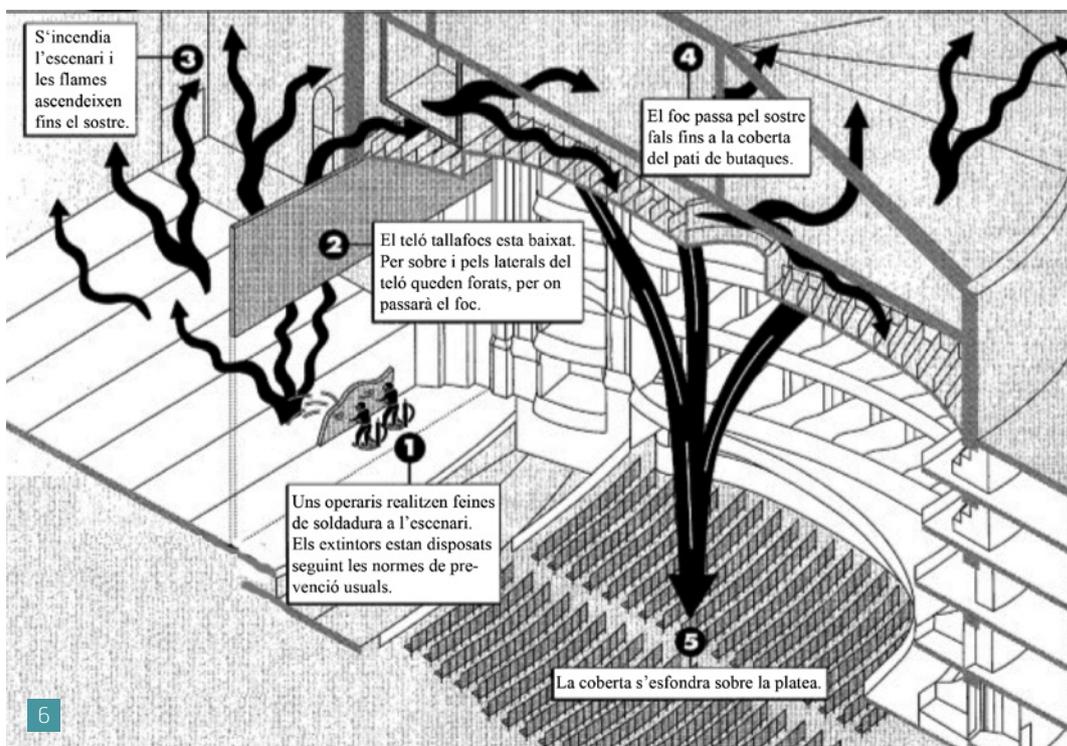
L'INCENDI

Els factors que poden iniciar un incendi, tal com va donar-se en el cas del Liceu, són bàsicament problemes en les instal·lacions, en obres de reforma o per negligències comunes. El cas del Liceu de Barcelona és excepcional tant per la seva magnitud com per la seva repercussió en la història del patrimoni català.

- L'evolució de l'incendi pas a pas ⁶

1. La història de l'incident s'inicia cap a les vuit del matí del 31 de gener de l'any 1994, quan uns operaris comencen uns treballs de soldadura del teló d'acer contra incendis, el qual havien desactivat i abaixat, o treballs en el sistema de traducció simultània;¹⁵ no es coneix una versió única dels fets.¹⁶
2. El mecanisme del teló, d'instal·lació obligatòria en tots els teatres segons la normativa d'aquell

[6] L'evolució del foc (Esquema traduït de: LA VANGUARDIA. "Arde el Liceu". *La Vanguardia* [Barcelona] (1 de febrer de 1994), núm. 40.293, p. 22).

¹² Entrevistes realitzades a Xavier Fabré (comunicació personal) 2/5/2017, Meritxell Pineda, gestora de situacions d'emergència de l'Institut Cerdà (comunicació personal) 21/4/2017, Santiago Rovira i Joan Pedreny, bombers de Barcelona (comunicació personal) 2/5/2017.

¹³ *Salvados*. Dir. Jordi Évole.

La Sexta, emès l'1 de maig de 2016.

¹⁴ Entrevista realitzada a Xavier Fabré (comunicació personal) 2/5/2017 i Meritxell Pineda (comunicació personal) 21/4/2017.

¹⁵ LA VANGUARDIA. "El trágico incendio del Liceu resta a Barcelona a iniciar su reconstrucción". *La Vanguardia* (1 de febrer de 1994), núm. 40.293, p. 20.

¹⁶ Cal destacar l'elevada desconfiança d'alguns dels entrevistats en la versió dels fets que van provocar l'incendi d'aquell dia.

¹⁷ *Boletín Oficial del Estado* (6 noviembre 1982), núm. 267. "Real Decreto 2816/1982, de 27 de agosto, por el que se aprueba el Reglamento de Espectáculos Públicos y Actividades Recreativas", p. 30.570-30.582.

¹⁸ CERVELLÓ, M.; NADAL, P. *El Gran Teatre del Liceu*. Barcelona: Columna, 1999 (Terra Nostra; núm. 41), p. 56-59. ISBN: 84-8300-792-4.

¹⁹ VILASERÓ, M. "Así fue el incendio del Liceu de Barcelona" [En línia]: *El Periódico*, 2016. <<http://www.elperiodico.com/es/noticias/tele/incendio-liceu-liceo-barcelona-5098531>> [Consulta: 12 novembre 2017].

²⁰ És la peça de tela que penja de la part superior del teló com a decoració, però que és independent del seu mecanisme i roman fixa.

²¹ Quan parlem de sala principal ens referim a la sala que hi ha davant l'escenari. La part més ampla és la platea o pati de butaques, que es reparteix en files separades per un passadís central i emmarcades per dos passadissos laterals i té una lleugera inclinació. La sala principal també s'estructura en diversos pisos. Les llotges o les galeries balconades es reparteixen en una o dues plantes. Els pisos més alts es denominen el galliner, són els que tenen menys visibilitat i són més econòmics.

²² Tal i com explica el bomber Joan Pedreny, algunes de les bigues que subjectaven el teló resistent al foc es conserven actualment al parc de bombers de la Vall d'Hebron, doblegades per les flames.

²³ DE SOLÀ-MORALES, I.; DILMÉ, L.; FABRÉ, X. *L'arquitectura del Liceu...*, p. 73.

²⁴ ALIER, R. *El Gran Llibre del Liceu*. Barcelona: Carroggio, 1999, p. 269-271. ISBN: 84-7254-793-0

²⁵ Entrevista realitzada a un ex-bomber de Barcelona (comunicació personal) 18/4/2017.

²⁶ CERVELLÓ, M.; NADAL, P. *El Gran Teatre...*, p. 58.

²⁷ Entrevista realitzada a Lluís Permanyer (comunicació personal) 14/4/2017.

²⁸ El punt central de la investigació feta per al treball final no va ser la reconstrucció que es va fer de l'edifici, tot i que se'n va dedicar un apartat, contemplant també l'ornamentació i els béns mobles.

L'article tampoc considerarà les conseqüències administratives, econòmiques i judicials després de l'incendi, les quals també es tracten al treball final.

²⁹ DE SOLÀ-MORALES, I.; DILMÉ, L.; FABRÉ, X. *L'arquitectura del Liceu...*, p. 73.

³⁰ Entrevista realitzada a Joan Pedreny i Santiago Rovira (comunicació personal) 2/5/2017.

³¹ Entrevista realitzada al Conseller Jordi Jané durant l'any 2017 (comunicació personal) 9/4/2017.

moment,¹⁷ és necessari quan hi ha una diferència d'altura important de l'escenari amb la zona de públic, per evitar l'efecte xemeneia. Tanca completament la caixa i esmorteix la sensació de pànic del públic. En estar desactivat en aquell moment es va prendre, com a mesura de prevenció, assegurar la zona amb extintors i mantes d'amiant.¹⁸ El dispositiu de seguretat, organitzat quan les accions ja havien començat, no va tenir en compte la retirada dels decorats ni la resta de material inflamable.¹⁹

- El foc va cremar per complet les instal·lacions de l'escenari, fetes de fusta en la seva major part. Tant a sobre del teló antiincendis com als laterals quedaven espais buits. Així, les espurnes van passar als cortinatges que formaven el teló exterior de l'escenari i van quedar acumulades als plec del guardamalles,²⁰ que va començar a cremar amb rapidesa i va acabar amb el sector de la sala principal²¹ i el sector de l'escenari.²²
- L'alta temperatura del recinte i la pressió dels gasos devien traslladar l'escalfor i el foc a tota la subestructura de fusta de la coberta, que se sostenia penjada de les encavallades metàl·liques. Els empostissats dels paviments i les graderies, els velluts i els entapissats, les butaques, les portes i les divisòries entre llotges es van encendre ràpidament.
- El sostre va col·lapsar amb un estrèpit impressionant. La vella coberta de teules i la de fibrociment que s'havia afegit als anys seixanta, les encavallades partides i els gruixos de guix del cel ras ornamental van arrossegar els voladissos dels cinc pisos en la seva caiguda i es van esclafar contra el pla de la platea que es va esfondrar sobre el pati de butaques, poc abans de les dotze del matí, així com una bona part de l'estructura de voltes de maó que el sostenia.

Obert al cel, el mur en forma de ferradura es va convertir en una xemeneia que expulsava fum i flames visibles des de tota la ciutat. Però, d'altra banda, i tal com va succeir en l'incendi de l'any 1861, aquest mur i el del paredat de l'escenari van actuar com a tallafocs i van impedir que cremessin les avantlloges, els passadissos i les escales,

el Saló dels Miralls, l'escalinata principal, el vestíbul d'entrada i les façanes. I, com aleshores, tampoc no van patir pràcticament cap dany les dependències annexes del Cercle del Liceu i del Reial Conservatori.²³

Els primers intents d'extingir les flames els van realitzar els operaris que, amb els extintors no arribaven a l'alçada de les flames i no van resultar un mètode útil ni eficaç.²⁴ L'alerta als bombers no va arribar per part dels empleats que intentaven apagar el foc segons els seus propis mitjans, sinó que des d'un bar del carrer Sant Pau en veure fum i flames van avisar als serveis d'emergència.²⁵ El fet que els bombers no acudissin immediatament va condicionar l'actuació que es va realitzar posteriorment. L'incendi va quedar controlat finalment cap a dos quarts de dues.²⁶ La visió del Liceu en flames recordava al gravat de l'incendi de l'any 1861. L'any 1994 des de les Rambles, una inquieta multitud seguia els progressos de l'incendi. El desconsol de la població, per a Lluís Permanyer,²⁷ és una prova de la identificació del poble amb el símbol que era el Liceu, "ploraven els propietaris morals del Liceu i no els propietaris reals", explica el periodista.

L'endemà mateix de l'incendi accedia al recinte devastat, que va ser declarat com a sinistre total, una brigada de treballadors que l'empresa Fomento de Construcciones y Contratas havia aportat gratuïtament, dotada de les eines i els materials necessaris per iniciar les operacions preliminars del que seria la reconstrucció²⁸ del Liceu.²⁹

- L'actuació d'extinció de l'incendi

Segons els bombers Joan Pedreny i Santiago Rovira, cap de la Unitat de Protecció Civil,³⁰ l'actuació que es va seguir al Liceu, des del moment en què es va rebre l'avís, és la d'una intervenció en una gran emergència a Barcelona. La situació en la qual es trobava el Liceu, amb un foc que es va desenvolupar ràpidament i de manera molt efectiva, no va permetre fer un reconeixement exhaustiu en el moment en què van arribar els bombers.

De tota manera, els bombers entrevistats aclareixen que es van enviar molts recursos humans i tècnics des de l'avís d'incendi, que van anar augmentant en nombre. L'actuació per dotacions dels bombers de Barcelona, el cos competent, va rebre el suport dels bombers de la Generalitat. Aquest fet, tal com explicava el conseller d'Interior Jordi Jané a l'entrevista concedida,³¹ no és aïllat sinó que en incendis de gran magnitud la col·laboració és habitual i, a efectes de gestió de l'emergència, els límits administratius afavoreixen un treball en comú entre els cossos.

[7] La columna de fum sobre Barcelona en el moment de l'incendi (Fotografia: extreta de PLA, R., coord. [et al.] *Liceu un espai per l'art*. Barcelona: Lunweg, 1999. ISBN 84-7782659-1999).

³² Entrevista realitzada a Joan Pedreny i Santiago Rovira (comunicació personal) 2/5/2017.

³³ Entrevista realitzada a un ex-bomber de Barcelona (comunicació personal) 18/4/2017.

³⁴ Els esdeveniments en les actuacions realitzades varien segons la font consultada.

³⁵ Entrevista realitzada a Joan Pedreny i Santiago Rovira (comunicació personal) 2/5/2017.

³⁶ LA VANGUARDIA. "La valiosa colecció de pintura del Cercle del Liceu, evacuada al Palau de la Virreina". *La Vanguardia* [Barcelona] (1 de febrer de 1994), núm. 40.293, p. 23.

³⁷ Entrevista realitzada a Maite Tóneu, responsable de l'àrea de conservació-restauració del Centre de Restauració de Béns Culturals de Catalunya (comunicació personal) 2/5/2017.

³⁸ ALIER, R. *El Gran Llibre...*, p. 278.

³⁹ El conjunt més característic de pintures del Cercle del Liceu és aquell integrat per les teles de Ramon Casas que decoraven el saló o rotonda de l'entitat en forma de fris, i encara ho fan actualment. D'aquest grup de pintures, l'arquitecte Xavier Fabré estava al corrent que, per una casualitat fortuïta, el quadre de dimensions més grans, 2,5 m per 1,8 m, del Cercle del Liceu, *Ball de tarda* de Ramon Casas (1896) estava cedit al Ministeri de Cultura per a una exposició temporal sobre pintura del segle XIX que es celebrava a Madrid.

⁴⁰ LA VANGUARDIA. "La valiosa colecció de pintura del Cercle del Liceu, evacuada al Palau de la Virreina". *La Vanguardia* [Barcelona] (1 de febrer de 1994), núm. 40.293, p. 23.

[8] Extinció del foc amb mànegues d'aigua (Fotografia: extreta de SANSUÁN, S. "El patio de butacas es un amasijo de hierros humeantes: El aria de la Pira". *La Vanguardia* [Barcelona] (1 de febrer de 1994), núm. 40.293, p. 21).

Es van plantejar, ja des del principi, un procediment d'extinció preventiu i una sèrie d'accions relacionades amb la seguretat personal. Aquest procediment es va considerar prioritari davant els casos precedents d'incendis viscuts al departament de bombers de Barcelona en edificis on les estructures havien col·lapsat en molt poc temps. Hi havia una gran probabilitat que es produïssin víctimes i es van donar situacions de risc i d'incertesa quan algunes dotacions es van posar a extingir les flames d'una part de l'escenari just abans que el sostre caigués. Fins que no van ser localitzades les dotacions fora de l'edifici, la situació va ser de molta tensió i, fins i tot, va haver-hi llocs on no es va plantejar l'entrada.³²

L'actuació realitzada pels equips d'extinció d'incendis i de salvament va seguir les directrius bàsiques acceptades. Les primeres operacions que es van dur a terme van ser, sempre amb la màxima prioritat i rapidesa, la supervisió de l'evacuació dels operaris que quedaven dins i de les visites escolars. En aquell moment l'equipament utilitzat per controlar la propagació i poder així extingir l'incendi, va ser un nombre important de vehicles autobomba i vehicles de suport tècnic i de salvament precedents dels diferents parcs de bombers de la ciutat.³³ El gran cabal requerit per l'elevat nombre de línies de mànega instal·lades,

en alguns moments, va fer que la xarxa pública d'hidrants de la zona no pogués donar l'abast.³⁴

⁸ En els darrers instants de l'operació es van donar per perdudes les àrees més afectades per l'incendi, la sala principal i l'escenari. Es va prendre la determinació, sense una voluntat específica de protecció del patrimoni que quedava, de posar l'esforç en què l'incendi no es propagués cap a les zones del vestíbul i el Cercle i, com va succeir al primer incendi, no van quedar afectades. No hi havia la intenció expressa de salvar el Saló dels Miralls o el Cercle com a patrimoni artístic i cultural, i això ho remarquen els bombers de Barcelona entrevistats.³⁵

- L'actuació sobre els béns mobles

Breus instants després que es declarés l'incendi, els responsables del Cercle del Liceu van decidir despenjar totes les pintures. En els espais de poc risc es va fer entrar una brigada de deu o dotze persones formada per agents de la guàrdia urbana i la policia nacional. Altres fonts inclouen, dins l'equip de salvament de les obres d'art, el personal i alguns socis del Cercle del Liceu.³⁶ En aquell moment també van ser convocats diversos equips de conservadors-restauradors dels organismes públics, tant de museus municipals de Barcelona com del Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya, en cas que fos necessària una intervenció d'emergència dels béns del Cercle del Liceu.³⁷ Es va treure, en una mitja hora, la col·lecció completa de pintura del Cercle del Liceu, i altres objectes d'arts decoratives van ser evacuats a peu o en furgoneta al Palau de la Virreina, a la segona planta, seu de l'àrea municipal de Cultura.³⁸ Es van inventariar vuitanta-quatre pintures³⁹ i obres gràfiques i trenta-tres objectes d'arts decoratives. Els béns dipositats al Palau de la Virreina, posteriorment, es van instal·lar provisionalment al Museu d'Art Modern al parc de la Ciutadella.⁴⁰ Algunes peces d'artistes modernistes van ser agrupades a la sala anomenada "La Peixera", separada de la Rambla per un gran vitrall. Quan s'acabava de treure l'últim Canals, explicava a les vores secretari del Cercle Joan Anton

[9] Trasllat d'emergència de les obres al Palau de la Virreina (Fotografia: extreta de ALIER, R. *El Gran Llibre...*, p. 288).

[10]. Evacuació d'una de les peces del conjunt de la rotonda de Ramon Casas (Fotografia: extreta de LA VANGUARDIA. "Arde el Liceu". *La Vanguardia* [Barcelona] (1 de febrer de 1994), núm. 40.293, p. 1-29).

Maragall, els bombers van prohibir l'entrada al Cercle; acabava de caure el sostre del teatre.⁴¹ **9** i **10**

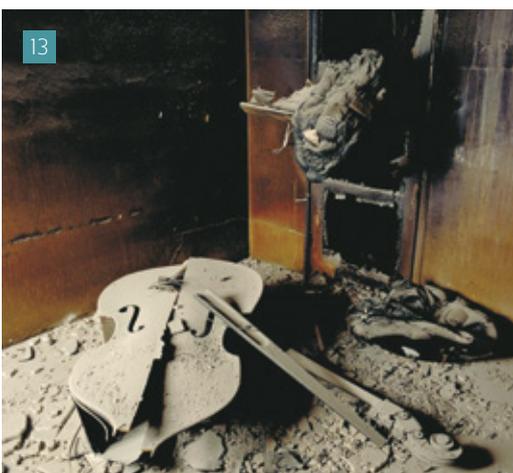
Cal preguntar-nos, també, quines van ser les conseqüències de l'incident en els béns continguts en el teatre en si. L'incendi va cremar part dels instruments de l'orquestra, entre ells valuosos violoncel·ls del segle XVIII.⁴² També es va perdre patrimoni que es trobava contingut a les llotges, de propietat particular, el qual no es troba registrat a cap bibliografia a causa del seu caràcter privat. Lluís Permanyer⁴³ recorda les antigues llotges i avantllotges, els propietaris de les quals comptaven amb

col·leccions de quadres importants o mobiliari d'alta qualitat. Com a exemple ens parla d'una de les pintures de Ramon Casas del Cercle del Liceu, que prèviament es trobava en una de les llotges, i que prova el patrimoni important que contenien. Per altra banda, Xavier Fabré també recorda que una de les llotges contenia un retrat a ploma de Fortuny, que va desaparèixer, així com mobiliari i antiguitats que ell mateix va retratar amb la seva càmera fotogràfica. El mateix arquitecte ha explicat que l'endemà de l'incendi els propietaris van ser cridats per endur-se el que volguessin del poc que quedava, exclusivament de les avantllotges. **11** - **13**

⁴¹ ALIER, R. *El Gran Llibre...*, p. 278.

⁴² LA VANGUARDIA. "La valiosa colecció de pintura del Cercle del Liceu, evacuada al Palau de la Virreina". *La Vanguardia* [Barcelona] (1 de febrer de 1994), núm. 40.293, p. 23.

⁴³ Entrevista realitzada a Lluís Permanyer (comunicació personal) 14/4/2017.

[11] Una de les avantllotjes del teatre abans de l'incendi (Fotografia: extreta de CERVELLÓ, M.; NADAL, P. *El Gran Teatre...*, p. 56).

[12] La mateixa avantllotja després de l'incendi (Fotografia: extreta de CERVELLÓ, M.; NADAL, P. *El Gran Teatre...*, p. 56).

[13] Un dels instruments de l'orquestra destruït per les flames (Fotografia: extreta de FREIXA, F. *La poètica de la ruïna*. [En línia]. Barcelona: El Punt Avui, 2013 <<http://www.elpuntavui.cat/article/5-cultura/19-cultura/696541.html>> [Consulta 10 desembre 2017]).

⁴⁴ Entrevista realitzada a Xavier Fabrè (comunicació personal) 2/5/2017.

⁴⁵ Apartat extret de: COL·LEGI D'ENGINYERS INDUSTRIALS DE CATALUNYA. *Les instal·lacions del Nou Liceu. L'enginyeria al servei de la cultura*. Barcelona: Creacions Gràfiques Canigó, 2001, p. 99-101 i DE SOLÀ-MORALES, I.; DILMÉ, L.; FABRÉ, X. *L'arquitectura del Liceu...*, p. 212-213.

⁴⁶ *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (10 març 2010), núm. 5584. "Llei 3/2010, del 18 de febrer, de prevenció i seguretat en matèria d'incendis en establiments, activitats, infraestructures i edificis", p. 18.629-18.655.

Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (5 març 2015), núm. 6.824. "Decret 30/2015, de 3 de març, pel qual s'aprova el catàleg d'activitats i centres obligats a adoptar mesures de protecció i es fixa el contingut d'aquestes mesures", p. 2.456- 2.501.

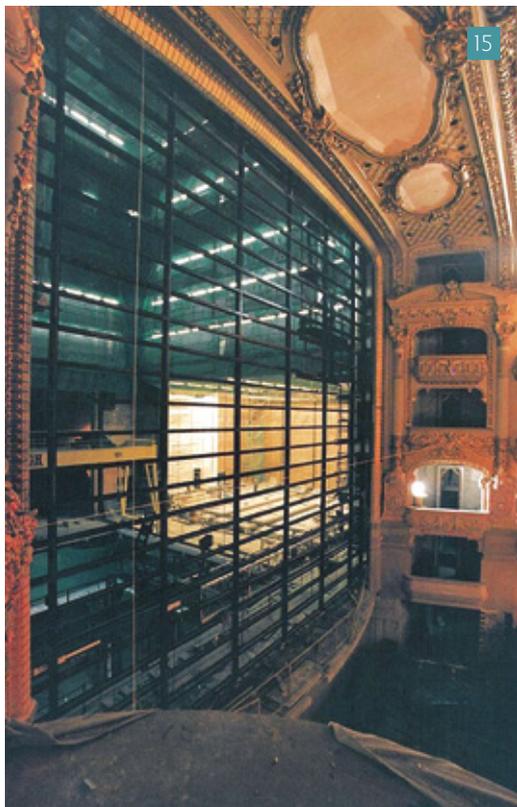
⁴⁷ Cadascun dels elements utilitzats s'explica amb més detall al treball de final.

⁴⁸ *Boletín Oficial del Estado* (25 enero 1985), núm. 202. "Ley 2/1985, de 21 de enero, sobre protección civil", p. 2.092-2.095.

Boletín Oficial del Estado (10 julio 2015), núm. 164. "Ley 17/2015, de 9 de julio, del Sistema Nacional de Protección Civil", p. 57.409- 57.435.

Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (2 juny 1995), núm. 2.058. "Decret 161/1995, de 16 de maig, pel qual s'aprova el Pla de Protecció Civil de Catalunya", p. 4.184-4.185.

Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (29 maig 1997), núm. 2401. "Llei 4/1997, de 20 de maig, de Protecció Civil de Catalunya", p. 5.843-5.854.

[14] Emblema del teatre parcialment carbonitzat per l'incendi (Fotografia: extreta de CERVELLÓ, M.; NADAL, P. *El Gran Teatre...*, p. 57).

[15] Tel·lè contra incendis instal·lat al nou Liceu (Fotografia: © GINA BARCELONA ARCHITECTS. *Gran Teatre del Liceu*. [En línia]. <<http://www.ginabarcelona.com/ca/project/gran-teatre-del-liceu#.WjCGoDriblw>> [Consulta: 12 desembre 2017]).

Després de l'incendi es va tenir cura de les restes patrimonials del teatre, sobretot de les que fossin identificables com a part del Gran Teatre del Liceu, a causa de la sortida que tindrien els béns al mercat negre. Es van traslladar i inventariar al magatzem que tenia el teatre i es va recuperar el que no s'havia cremat, com el ferro colat de les butaques, columnes, les reixes del fossat d'orquestra i restes de les làmpades tan característiques del Liceu. Tots aquests béns es van voler conservar, tot

i que no van sotmetre's a un procés de restauració, per tenir testimonis dels elements que es volguessin reproduir a partir de motlles per a la reconstrucció.⁴⁴ ¹⁴

- Prevenció i seguretat al teatre actual⁴⁵

Una vegada analitzades les conseqüències sobre els béns culturals d'una de les amenaces més reals en un teatre, s'ha fet recerca sobre quines són les solucions proposades en la reconstrucció del teatre. És obvi considerar la protecció contra incendis una de les prioritats més importants en les exigències de seguretat del nou teatre del Liceu. Aquest sistema, que segueix la normativa actual,⁴⁶ té una cura especial per les instal·lacions de prevenció, d'alarma i d'extinció de possibles focs mitjançant la utilització d'avançades tecnologies i materials. Els requisits establerts per a un ple funcionament del sistema de detecció i alarma contra incendis inclouen un mínim temps de reacció, simplicitat operativa i adequació a les condicions d'ús del teatre. Per tal d'acomplir els objectius, es van considerar fonamentalment dos vessants de la seguretat. Es van implementar mesures de seguretat passiva, que deriven del disseny de l'edifici i de les característiques dels materials emprats en la seva construcció. Com a complement, i en segon lloc, es van projectar instal·lacions de prevenció i protecció que integren la seguretat activa del nou teatre.⁴⁷ ¹⁵

MECANISMES DE PROTECCIÓ DE PATRIMONI CULTURAL CONTRA INCENDIS A CATALUNYA

Se'n planteja, de manera necessària, quines mesures són aplicables actualment a situacions similars a les viscudes durant l'incendi del teatre del Liceu l'any 1994. Quina reflexió sorgeix, després de valorar el cost econòmic i emocional de les pèrdues, sobre la gestió i la resposta a situacions d'incendi que impliquen al patrimoni cultural?

A casa nostra, a diferència d'altres països on l'amenaça per foc és més freqüent, han calgut uns quants anys de treball i altres catàstrofes sobre els béns culturals perquè es valori la destrucció de patrimoni per causa d'incendis com a un risc real. No és fins fa relativament poc que les institucions i els serveis d'emergència han començat a fer efectiva a escala normativa la protecció sobre un patrimoni insubstituïble. Per part de l'administració s'han buscat camins alternatius que no impliquen una normativa específica per a la protecció de béns culturals en cas d'incendi.

PROTECCIÓ CIVIL

Les lleis de protecció civil a Catalunya⁴⁸ inclouen els béns tant particulars com públics en les seves operacions de salvament, de manera molt àmplia i generalitzada. S'estableix, amb unes directrius concretes, la salvaguarda del patrimoni cultural una vegada s'ha donat resposta a les principals prioritats, la salvaguarda de les persones i l'extinció de l'emergència.

[16] Avantllojta del Marquès d'Alella després de l'incendi (Fotografia: extreta de CALAFELL, J. *El Liceu després de l'incendi*. [En línia]: Paperblog, 2013. <<https://es.paperblog.com/barcelona-el-liceu-despres-de-l-incendi-afb31-de-gener-de-1994-25-06-2013-1954677/>> [Consulta: 12 desembre 2017]).

El conseller d'Interior Jordi Jané⁴⁹ assegurava, però, la importància dels béns catalogats d'interès cultural en l'actuació dels serveis d'emergència. Quan s'activa el PROCICAT (Pla Territorial de Protecció Civil de Catalunya) s'envia a tots els sectors de territori involucrats, les mesures que han de prendre per preservar el patrimoni afectat, segons la regulació interna dels mateixos cossos d'emergència. A més a més, si l'emergència ho requereix, i tal com contempla la llei, es crea un centre de coordinació com a grup assessor especialitzat. La llei, però, no especifica de qui depenen aquests grups, qui en formarà part i com s'organitzaran, i això és un problema central, segons l'entrevista realitzada a Meritxell Pineda, gestora de situacions d'emergència de l'Institut Cerdà.⁵⁰

DISSENY A BASE DE PRESTACIONS I CANVIS D'ÚS O DE LLI-CÈNCIA D'ACTIVITATS DE PATRIMONI ARQUITECTÒNIC

La protecció del patrimoni, sobretot arquitectònic o d'edificis històrics que contenen béns culturals mobles, s'ha desenvolupat per vies que no són les estàndard, comptant amb les limitacions i variables que aquest presenta. La incompatibilitat entre els requeriments de les condicions de seguretat actuals i el valor patrimonial dels béns dificulta molt el compliment estricte de tots els paràmetres i exigències tècniques actuals.

En edificis històrics que són o contenen patrimoni, l'aplicació de la normativa⁵¹ és diferent pel fet de ser, no només edificis antics, sinó també patrimoni que cal protegir i que no es pot modificar fàcilment. La legalitat vigent considera primer la possibilitat de realitzar modificacions substancials de l'ús d'un edifici històric, per exemple, d'ús privat a ús de pública concurrència, si es fa visitable. En segon lloc, d'atorgar o retirar llicències d'activitats a edificis històrics en el cas que es produeixi un canvi d'ús o que la llicència d'activitats que tenia antigament no garanteixi les condicions de seguretat necessàries.

La incidència que puguin tenir les adequacions de seguretat i prevenció ha de respectar el valor patrimonial de l'edifici.

Una de les maneres de resoldre la incompatibilitat entre els requeriments de les condicions de seguretat actuals i el valor patrimonial dels béns és a partir de la via del disseny a base de prestacions, el qual permet fer adequacions parcials de l'edifici per anar implantant la normativa progressivament. Es fan instal·lacions molt especialitzades en protecció contra incendis a partir d'aquesta solució, contemplada a la norma que té, però, un cost molt alt.⁵²

Per tal d'adaptar al màxim les condicions de seguretat a un edifici, s'ha de singularitzar cada cas i, si hi ha risc d'incendi, contrastar les condicions en les quals es troba l'edifici amb les demandes de la normativa pel que fa a la sectorització, la propagació per façana, l'evacuació, les instal·lacions, l'accessibilitat de bombers i la resistència al foc de l'estructura. És vital assenyalar que les conseqüències d'un incendi en el patrimoni integrat dins l'edifici a adaptar no es valoren en la norma.⁵³ [16]

L'elaboració dels projectes de reforma, de tota manera, requereix l'autorització de les comissions patrimonials, que juguen amb l'equilibri entre les legislacions de seguretat i de conservació del patrimoni.⁵⁴ Elena Belart, cap de patrimoni arquitectònic de la Generalitat de Catalunya, fa constar el Departament de Cultura com a encarregat de l'elaboració d'un informe sobre les condicions del monument i sobre el seu estat de

⁴⁹ Entrevista realitzada al Conseller d'Interior Jordi Jané durant l'any 2017 (comunicació personal) 9/4/2017.

⁵⁰ Entrevista realitzada a Meritxell Pineda (comunicació personal) 21/4/2017.

⁵¹ *Boletín Oficial del Estado* (20 marzo 2006), núm. 74. "Real Decreto 314/2006, de 17 de marzo, por el que se aprueba el Código Técnico de la Edificación", p. 11.816-11.831.

Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (10 març 2010), núm. 5584. "Llei 3/2010, del 18 de febrer, de prevenció i seguretat en matèria d'incendis en establiments, activitats, infraestructures i edificis", p. 18.629-18.655.

⁵² Entrevista realitzada a Meritxell Pineda (comunicació personal) 21/4/2017.

⁵³ Entrevista realitzada a Joan Pedreny i Santiago Rovira (comunicació personal) 2/5/2017.

⁵⁴ Entrevista a Elena Belart, cap de patrimoni arquitectònic de la Generalitat de Catalunya (comunicació personal) 24/4/2017.

⁵⁵ Boletín Oficial del Estado (24 marzo 2007), núm.72. "Real Decreto 393/2007, de 23 de marzo por el que se aprueba la Norma Básica de Autoprotección de los centros, establecimientos y dependencias dedicados a actividades que puedan dar origen a situaciones de emergencia" p. 12.841-12.850.

⁵⁶ Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (5 març 2015), núm. 6.824. "Decret 30/2015, de 3 de març, pel qual s'aprova el catàleg d'activitats i centres obligats a adoptar mesures de protecció i es fixa el contingut d'aquestes mesures".

⁵⁷ Entrevista realitzada a Meritxell Pineda (comunicació personal) 21/4/2017.

⁵⁸ LÓPEZ, P.; POBLETE, M.; TORRALBO, F.J. "Planes de Autoprotección en Edificios Históricos". *Prevención de Incendios* (2011), núm. 49, p. 54-56.

⁵⁹ Entrevista realitzada a Joan Pedreny i Santiago Rovira (Comunicació Personal) 2/5/2017.

⁶⁰ Un exemple d'aplicació del pla en una situació d'emergència seria el que va proposar Meritxell Pineda en la reformulació del Pla d'Autoprotecció del Museu Dalí de Figueres. Es va incloure en el text el suggeriment que a cada planta hi hagués un petit espai amb les eines i materials de conservació-restauració per intervencions d'urgència, en cas que es produís un atac o un accident fortuït a una de les obres. Per tal que es complís el mecanisme d'emergència també s'hauria de nomenar un equip de restauradors especialistes encarregats.

⁶¹ MINISTERIO DE CULTURA. *Guía para un Plan de Protección de colecciones ante emergencias*. [En línia]: Secretaría General Técnica: 2008. <<http://www.museoscolombianos.gov.co/Gestindelri-esgo/Guia%20plan%20proteccion%20colecciones%20ante%20emergencias.pdf>> [Consulta: 20 novembre 2017].

⁶² NOTES DE PREMSA DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA. *Els Bombers de la Generalitat participaran en la Jornada de Seguretat als Museus que es farà el proper dimarts a Terrassa*. [En línia]: Generalitat de Catalunya, 2014. <http://premsa.gencat.cat/pres_fs/vp/AppJava/notaprensavw/247211/ca/bombers-generalitat-participaran-jornada-seguretat-museus-fara-proper-dimarts-terrasa> [Consulta: 20 novembre 2017].

⁶³ Entrevista realitzada a Meritxell Pineda (comunicació personal) 21/4/2017.

⁶⁴ Entrevista realitzada a Joan Pedreny i Santiago Rovira (comunicació personal) 2/5/2017.

conservació, que després s'inclou a la llicència d'obres. Prèviament s'ha supervisat i discutit amb els serveis d'emergències la compatibilitat entre l'edifici de valor patrimonial i la intervenció d'adequació d'elements discordants de protecció contemplats a la normativa.

PLANS D'AUTOPROTECCIÓ

El primer pas que es va donar cap a la protecció de patrimoni en aquesta direcció ha estat relativament recent. La normativa que sustenta els plans d'autoprotecció es va iniciar de manera estatal entre els anys 2007 i 2008.⁵⁵

A les disposicions generals del document trobem aquesta definició: "*Concepto de Autoprotección. Se entiende como autoprotección el sistema de acciones y medidas encaminadas a prevenir y controlar los riesgos sobre las personas y los bienes, a dar respuesta adecuada a las posibles situaciones de emergencia y a garantizar la integración de estas actuaciones con el sistema público de protección civil*". Tant la normativa catalana,⁵⁶ més concreta, com l'espanyola, obliguen als establiments públics a crear un pla d'autoprotecció, per tant, els museus de titularitat privada no hi estan subjectes. Per altra banda, hi ha institucions culturals que no apliquen la normativa d'autoprotecció o que per les seves característiques no s'hi veuen obligades.⁵⁷

De tota manera, les lleis no dictaminen mesures específiques per als béns culturals. El principal objectiu en el disseny d'un pla d'autoprotecció o emergència és garantir l'evacuació de les persones que hi pugui haver dins l'edifici.⁵⁸ Santiago Rovira⁵⁹ ens fa palesa la situació actual del pla d'autoprotecció de moltes institucions culturals, el qual es basa en definir els rols del personal durant l'emergència i en establir els sistemes d'evacuació i salvaguarda de visitants, proveïdors i treballadors. La protecció de béns culturals continguts en un edifici queda subjecta a la voluntat pròpia de la institució.

Per tal d'ajudar a les institucions a crear un pla d'autoprotecció⁶⁰ que cobris també el seu patrimoni cultural en emergències, el Ministerio de Cultura va elaborar l'any 2007 una *Guía para un Plan de Protección de Colecciones ante Emergencias*.⁶¹ El document pretén ser un element d'elaboració multidisciplinari liderat per la direcció de la institució. Va dirigit al personal tècnic

de museus que no té perquè ser expert en qüestions de protecció, i marca la seva actuació i coordinació amb el personal professional de seguretat. S'estructura en forma de manual de consulta ràpida amb fitxes i plans que cada centre pot omplir, així com una sèrie d'annexos informatius. Recull cinc documents de treball que tracten l'abans, el durant i el després d'una situació d'emergència: avaluació de riscos, identificació de recursos, aplicació de mesures protectores davant d'emergències, procediment operatiu i recuperació.

Cal considerar que aquest document dedicat específicament a la protecció de patrimoni no és d'obligatori compliment. La creació d'un pla d'autoprotecció incloent els béns culturals de la institució seria un gran avenç en la matèria però poques vegades s'aconsegueix coordinar i gestionar.

INICIATIVES DELS SERVEIS DELS COSSOS DE BOMBERS DE CATALUNYA

- Bombers de la Generalitat

El cos autonòmic dels bombers de la Generalitat treballa actualment a través del Grup de Patrimoni dels Bombers de la Generalitat, que van començar a difondre la seva tasca de protecció dels béns culturals en cas d'incendi a la Jornada de Seguretat als Museus i Prevenció d'Incendis en Espais Patrimonials que es va celebrar al mNACTEC (Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya)⁶² l'any 2014. Una de les iniciatives del Grup és l'elaboració de fitxes FOER (Fitxes Operatives d'Elements de Risc) que analitzen una institució cultural o un edifici històric segons els béns patrimonials que conté per tal de tenir-los localitzats i catalogats.⁶³ Amb elles, els bombers poden aconseguir un coneixement molt ampli de les institucions culturals i dels seus sistemes de seguretat.

L'entrevista amb Santiago Rovira i Joan Pedreny,⁶⁴ membres de l'àrea de prevenció de bombers de Barcelona, va permetre investigar sobre les recents labors de protecció de patrimoni contra incendis que s'estan duent a terme actualment.

En el moment de l'incendi del Liceu, el cos de bombers de Barcelona no comptava amb cap tipus de protocol i la situació de la protecció dels béns culturals continuava desatesa fins aquest mateix any 2017 quan, a partir de la col·laboració amb el simulacre anual d'evacuació al Museu Picasso de Barcelona, es va detectar una mancança pel que fa a la protecció de béns culturals continguts a l'edifici.

Des de Bombers de Barcelona s'obre una línia d'investigació en la matèria per analitzar tot el que s'ha fet i s'està fent actualment, no només sobre edificis catalogats, sinó també en institucions culturals museístiques, teatres o, fins i tot, habitatges particulars. S'ha plantejat l'actuació en incendis que afectin patrimoni cultural de manera preventiva en coordinació amb les

[17] Resultats catastròfics de l'incendi del Liceu de 1994 (Fotografia: extreta de ROMEU, J. *Incendio en el Liceu: a dos décadas de la catàstrofe*. [En línia]: ABC, 2014. <<http://www.abc.es/catalunya/barcelona/20140131/abci-incendio-liceu-decadas-catastrofe-201401302101.html>> [Consulta: 12 desembre 2017]).

institucions culturals, integrant els cossos d'emergències en la salvaguarda del patrimoni. Per tant, per tal que sigui efectiva, es fa completament necessari un pla de salvaguarda dels béns d'interès cultural dins el pla d'autoprotecció d'una institució.

Aprofitant l'avinentsa, amb la direcció del Museu Picasso s'ha dissenyat un taller de formació amb un component teòric i un de pràctic per incrementar la comunicació entre els sectors. La formació estaria dirigida a persones del servei tècnic d'institucions culturals, a bombers i per últim, però també molt important, a la Guàrdia Urbana de Barcelona. Com a objectiu final es proposa un protocol intern de protecció de béns culturals en cas d'incendi, integrat en altres procediments més generals com incendis urbans i ampliable a altres situacions d'emergència com inundacions o situacions de risc tecnològic.

Segons l'opinió de promotors com Santiago Rovira i Joan Pedreny, es té voluntat i convicció que la protecció del patrimoni en incendis és un camí que cal treballar a llarg termini.

- Comissió de Prevenció d'Incendis i Protecció Civil del Grup Espanyol de Ciutats Patrimoni de la Humanitat

A Catalunya, a la Regió d'Emergències de Tarragona s'ha avançat un pas més en la protecció de béns culturals en cas d'incendi. Tarragona forma part del Grup Espanyol

de Ciutats Patrimoni de la Humanitat, el qual compta amb una Comissió de Prevenció d'Incendis i Protecció Civil que treballa conjuntament amb els ajuntaments per al disseny de plans preventius. L'any 2008 van publicar el *Manual Básico de Seguridad y Protección contra Incendios en Ciudades Patrimonio de la Humanidad*,⁶⁵ un document de referència que tracta els riscos i les mesures d'autoprotecció en els nuclis històrics. Dedicava un apartat molt complet a intervencions d'emergència en Patrimoni Històric i, per primera vegada, afegeix un capítol de vital importància en la salvaguarda i manipulació dels béns mobles en cas d'incendi. ¹⁷

CONCLUSIONS

La recerca realitzada ha portat a una sèrie de reflexions, en un primer moment relacionades amb les condicions de protecció del teatre del Liceu i dels seus béns. Atès que l'incendi del Liceu no va produir modificacions visibles en la legislació del moment,⁶⁶ tot i haver remogut consciències pel que fa a com es va gestionar l'estat de l'edifici des de l'administració pública, s'ha plantejat com aquestes circumstàncies han canviat i quin és el seu abast avui dia.

Un cas excepcional a la memòria de Barcelona, com l'incendi del Liceu de l'any 1994, implica una pèrdua importantíssima de patrimoni, no només material sinó també sentimental per als ciutadans. Sorpren, encara amb més desconcert, trobar tan clares les advertències de la falta de seguretat i de prevenció

⁶⁵ GRUPO ESPAÑOL DE CIUDADES PATRIMONIO DE LA HUMANIDAD. *Manual Básico de Seguridad y Protección contra Incendios en Ciudades Patrimonio de la Humanidad*.

[En línia]: Grupo Español Ciudades Patrimonio de la Humanidad, 2008. <<http://www.ciudadespatrimonio.org/publicaciones/seguridad-incendios-ciudades-patrimonio1.pdf>> [Consulta: 2 novembre 2017].

⁶⁶ En el primer capítol del treball i als seus annexos es pot consultar una anàlisi legislativa de tots els documents legals relacionats amb la protecció de patrimoni cultural en situacions d'emergència en l'àmbit europeu, estatal espanyol, autonòmic català i local de la ciutat de Barcelona de l'any 1960 a l'any 2015.

sobre el patrimoni del Liceu, inclús vint anys després. La manca de protecció dels béns culturals en mans de gestors i directius tant públics com privats, subjectes a interessos econòmics, va quedar palesa i es va fer notòria en certs moments clau:

En primera instància, la voluntat tardana i poc efectiva de l'administració del teatre de vetllar per les condicions de seguretat de l'edifici una vegada es tenia resolt un procés d'adequació per fases. No és menor considerar que l'ús d'un edifici especialitzat dins l'ordre de pública concurrència, com és un teatre, requereix una aplicació real de la normativa i, aplicant les metodologies actuals de protecció de patrimoni, hagués estat potser un candidat per protegir el seu patrimoni fent ús del disseny a base de prestacions.

En segon lloc, el caràcter casual de l'actuació sobre els béns mobles del teatre del Liceu durant l'incendi. L'evacuació de béns culturals realitzada aleshores, sense seguir cap pla ni criteri, i les metodologies d'extinció del foc mostren la inexistència de protocols i normatives exclusius per a la protecció de patrimoni cultural en cas d'incendi, vigents en el moment de la catàstrofe.

En tercer lloc, la resolució judicial centrada en l'adjudicació de responsabilitats penals per la falta de condicions de seguretat en les feines d'una soldadura. A part de l'absolució col·lectiva dels acusats, el tribunal no va trobar

cap tipus de negligència relacionada amb la protecció del patrimoni que contenia el teatre.

I per últim, una manca substancial de publicacions referents a les intervencions de conservació i restauració realitzades a les zones que no van cremar, com el Saló dels Miralls, el vestíbul o les dependències reservades al Cercle del Liceu. També, una indefinició en les tasques del conservador-restaurador en una situació d'emergència capital, camp encara per treballar en la nostra professió. ¹⁸

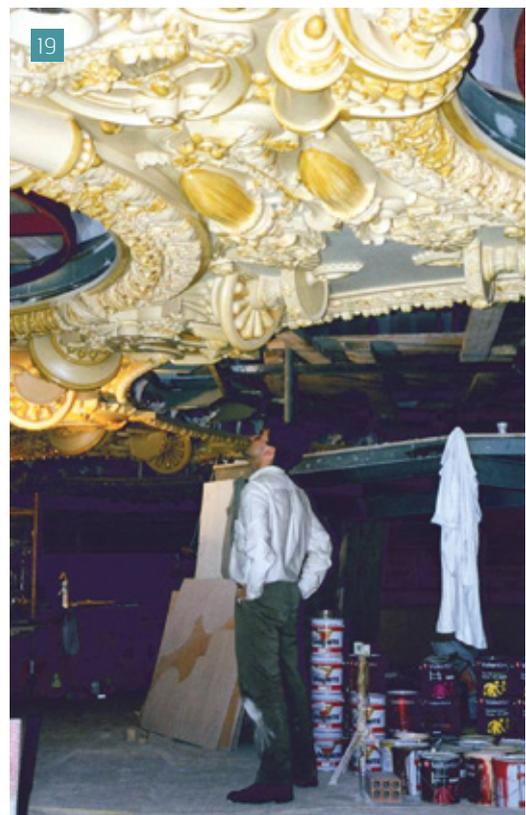
Ens hem de preguntar, després dels punts analitzats en aquest cas, és necessària una legislació específica per a la protecció de béns culturals mobles en cas d'incendi? ¹⁹

En els últims anys un pensament més avançat sobre la protecció de béns culturals s'ha donat en altres països; la legislació espanyola ha anat absorbint la protecció del patrimoni en cas d'incendi en altres normatives més generals, sense proporcionar-li un espai propi més enllà de plans nacionals i manuals tècnics informatius, els quals són una guia indispensable per a institucions culturals o serveis d'emergència que vulguin integrar la protecció de patrimoni en situacions de crisi.

Actualment, es parteix de la voluntat creixent de les direccions i les gerències que la salvaguarda de la cultura sigui efectiva. No hi ha dubte, però, que una metodologia clara d'actuació davant d'emergències, emmarcada

[18] Motlures de guix del sostre reconstruït (Fotografia: extreta de LA BARCELONA DE ANTES. *Gran Teatre del Liceu*. [En línia] <<http://www.labarcelonadeantes.com/el-liceo.html>> [Consulta: 12 desembre 2017]).

[19] Procés de reconstrucció del nou Liceu (Fotografia: extreta de BAYONA, A. *Gran Teatre del Liceu*. [En línia]. <<https://es.pinterest.com/albertbayona/gran-teatre-del-liceu/?lp=true>> [Consulta: 2 maig 2017]).

de manera legislativa, seria una eina clau per prevenir i gestionar amb eficàcia les mesures que s'adoptin en una situació de crisi que afecti béns mobles. S'obligaria les institucions culturals a implementar un pla d'autoprotecció dedicat als béns culturals i proporcionaria una base regulada per als serveis d'emergències en actuacions que impliquin patrimoni cultural.

Prenent com a referència el Pla Nacional d'Emergències en Patrimoni Cultural⁶⁷ s'ha volgut redactar una proposta base dels apartats que hauria d'incloure la normativa dedicada a la protecció de béns culturals mobles en situacions d'emergència. Els punts que proposa el Pla Nacional es marquen amb color verd, i els proposats en aquest article es marquen en negre.

I. Fase d'anàlisi

- **Avaluar** els riscos per tal de minimitzar les possibilitats de situació d'emergència i d'identificar fenòmens o perills d'origen natural que puguin afectar seriosament els béns, així com valorar la seva probabilitat d'aparició.
- **Sospesar** els perills d'origen antròpic (vandàlic, fortuït o derivat de la negligència), que puguin afectar seriosament al patrimoni moble.
- Considerar els recursos materials i humans amb els quals compta la institució i els recursos externs disponibles. Referent als béns, cal identificar el nivell de protecció legal dels béns i de la mateixa institució.

II. Fase de prevenció

- **Formular** i implementar mesures destinades a mitigar els efectes de les situacions d'emergència, com per exemple, revisar i actualitzar les instal·lacions fent un manteniment constant de l'edifici a partir de plans i protocols periòdics de revisió. Cal posar especial interès en l'adequació de les zones d'exhibició, si n'hi ha, o dels magatzems i reserves.
- **Redactar** el pla d'autoprotecció de la institució i capacitar el personal i els grups d'intervenció directa en la salvaguarda dels béns mobles si fos necessari.
- **Formar** el personal de les institucions culturals en la manipulació de béns i en la realització de primeres intervencions.
- Formar amb cursos específics els conservadors-restauradors. Establir un aprenentatge acadèmic en la protecció de béns mobles en cas d'emergència.

- Elaborar fitxes bàsiques de prioritització i jerarquitització dels béns en cas d'evacuació.
- Planificar els sistemes d'evacuació de les peces i la seva localització en un dipòsit assegurat lluny de l'emergència.⁶⁸
- Plantejar sistemes antiincendis alternatius a l'aigua en certes sales d'exposició i reserva i fer-ne un càlcul econòmic de les despeses.

III. Fase de resposta

- **Estabilitzar** els elements estructurals, decoratius i ornamentals dels edificis patrimonials o aquells elements en perill de desprendiment, amb apuntalaments i mètodes similars.
- **Efectuar** una primera anàlisi i avaluació dels danys produïts.
- Prioritzar la coordinació amb els serveis d'emergències en posar en marxa els protocols d'actuació definits.
- Executar intervencions preventives definides segons la seva reacció al foc, el material i les conseqüències que pugui tenir el bé moble en l'extinció amb aigua.
- Complir les condicions adequades de protecció in situ, rescat i evacuació de les obres d'art assenyalades com a prioritàries.

IV. Fase de recuperació

- **Avaluar** els danys.
- **Projectar** actuacions de curt, mitjà i llarg termini i avaluar la necessitat de recursos externs.
- Intervenir de manera immediata amb equips de conservadors-restauradors designats per la mateixa institució o pel centre de coordinació de l'emergència.
- Proposar intervencions d'emergència segons l'estat prioritari de les peces danyades.

V. Fase de difusió

- Intercanviar coneixements i experiències entre les diferents institucions que han intervingut.
- Fer difusió de la intervenció per tal de sensibilitzar la societat sobre la importància de la salvaguarda dels béns culturals mobles per a la transmissió d'un patrimoni historicoartístic únic a les futures generacions.

⁶⁷ MINISTERIO DE CULTURA. *Plan Nacional de Emergencias y Gestión de Riesgos en Patrimonio Cultural*. [En línea]: Secretaría General Técnica, 2015. <<https://sede.educacion.gob.es/publivena/plan-nacional-de-emergencias-y-gestion-de-riesgos-en-patrimonio-cultural/patrimonio-historico-artistico/20705C>> [Consulta: 2 novembre 2017].

⁶⁸ Condició essencial per a la protecció dels béns culturals assenyalada tant a l'entrevista amb Joan Pedreny i Santiago Rovira com a la de Meritxell Pineda.

AGRAÏMENTS

És de justícia agrair a algunes persones la seva col·laboració i ajuda en el treball final d'estudis que ha permès escriure aquest article. A tots ells els vull manifestar, a través d'aquestes breus ratlles, un reconeixement per haver-me dedicat el seu temps i atenció.

- Jordi Jané, conseller d'Interior del Govern de la Generalitat de Catalunya entre els anys 2015 i 2017.
- Elena Belart, cap del Servei de Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya.
- Ex-bombers del cos de Bombers de Barcelona.
- Joan Pedreny, cap de la Divisió de Protecció Civil i Prevenció dels Bombers de Barcelona i Santiago Rovira, cap de la Unitat de Protecció Civil dels Bombers de Barcelona.
- Lluís Permanyer, periodista i cronista de la ciutat de Barcelona.
- Meritxell Pineda, gestora de situacions d'emergència de l'Institut Cerdà.
- Maite Toneu, conservadora-restauradora responsable de l'Àrea de Pintura sobre Tela del Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya.
- Xavier Fabré, arquitecte de l'estudi DFT arquitectes.
- Maria Àngels Balliu, professora de tercer curs de conservació-restauració de document gràfic a l'ESCRBCC.

Agrair també els seus consells, correccions i revisions durant la redacció del treball tant a la tutora Lúdia Balust, com al cotutor i director de l'ESCRBCC, Miquel Mirambell.

BIBLIOGRAFIA I RECURSOS ELECTRÒNICS

ARTIM, N. "Cultural Heritage Fire Suppression Systems: Alternatives to Halon 1301". *WAAC Newsletter*. Vol. 15 (1993), núm. 2, p. 34-36.

MENEGAZZI, C. "Gestión de riesgos en museos ante desastres naturales". A: *Jornadas de Patrimonio en Riesgo. Museos y seísmos*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, 2013, p. 10-18.

STOVEL, H. *Risk preparedness: A management manual for world cultural heritage*. Roma: ICCROM, 1998. ISBN 92-9077-152-6

TABOROFF, J. "Natural Disasters and Urban Cultural Heritage: A Reassessment". A: *Building Safer Cities. The Future of Disaster Risk*. Washington DC: The World Bank Publisher, 2003 (Disaster Risk Management Series, 3). ISBN 0-8213-5497-3

LABORATOIRE DE C-R ET RECHERCHES. *Simulation d'un incendie dans la chapelle de Lorgues (Var)*. [En línia]: Laboratoire de conservation de Draguignan, 2006. <<http://art-conservation.fr/simulation-dun-incendie-dans-la-chapelle-de-lorgues-var/>> [Consulta: 3 març 2017].